

Kriston Vízi József

Kiss Áron *Magyar gyermekjáték-gyűjteményének erdélyi vonatkozásai*

A magyar játépedagógia és az akkor kibontakozó hazai néprajztudomány mai napig egyedülálló vállalkozása, a *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény* pontosan 110 esztendővel ezelőtt jelent meg Budapesten, Hornyánszky Viktor uram könyvkereskedésének kiadásában. A mű – melynek a konferenciánk színhelye s a vendéglátók invitálása szerint számos erdélyi vonatkozása is van – még abban az esztendőben egy, az akkori pedagógus-zsebeknek is elérhető áron, valamint kisdedívók, illetve családok érdeklődésére is számítva feleannyi terjedelemben, tehát összesen három kiadást ért meg!

Kiss Áron 33 nyomdai ívet is meghaladó játékmonográfiájában az 1876-tól vármegyei státust kapott 15 erdélyi közigazgatási egység közül tíznek harmincöt településéről 79 játék szerepel – kizárólag helyi, ott működő vagy onnan származó gyűjtőtársai jóvoltából.¹ Az 1848-ig Bécs fennhatósága alá tartozó, majd a forradalom és szabadságharc idején jogilag, de ténylegesen csak 1867-től Magyarországhoz került történelmi Erdély mellett Kiss Áronék gyűjteményében a Partium megyéi is szép számmal szolgáltatnak maig használható, értékes gyermek- és játékközlöny anyagot.²

---

¹ Az anyag a történelmi Erdély alábbi vármegyéinek településeiről származik, a kötet eredeti település-névleírása szerint. *Alsófehér*: Maros-gecse, Maros-sülye, Ny.-Karácsonfalva – *Beszterce-Naszód*: Beszterce, Szálva, Borgó-Prund, Nagy-Ilva, Óradna – *Brassó*: Barcza-Újfalu – *Csik*: Csíkszenttamás, Gyergyóújfalu, Gyimesközéplek – *Háromszék*: Barátos, Étfalva, Léczfalva, S.-Aranyos, Böln – *Maros-Torda*: Hodos, Maroskeresztúr, Marosszentkirály – *Nagy-küküllő*: Sárpatak, Bürkös, Pipe – *Szolnok-Doboka*: Bálványos-Váralja – *Torda-Aranyos*: Gerendkeresztúr, Kövend, Mezőszengyel, Tordaszentlászló, Túr – *Udvarhely*: Bogárfalva, Fiátfalva, Gyen, Kobát-Demeterfalva, Nagy-Galambfalva, Vargyas.

² A magyarországi nagyközönség számára hadd álljon itt magyarázatul a következő: „A 17. század első felében... nyugat felé kitalták a határt Szilágy, Szatmár, Arad megye irányába, azzal az ígérettel, hogy ezeket a területeket majd visszacsatolják Magyarországhoz. Ezt a vidéket nevezték Partiumnak (=Részek)... I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem halála (1690) és Magyarország felszabadításának

Mielőtt a közölt, Erdélyből föllett játékkincset jellemeznénk s néhány érdekes típust és táji változatot bemutatnánk, szólunk a tudós szerkesztő életútjának meghatározó állomásairól, a játék- és játszáskultúra szempontjából döntő nézeteinek jellegzetességeiről, az erdélyi játékgyűjtés és -kutatás, közlés addigi számottevő eredményeiről.

1. Kiss Áron – e néven már a negyedik generáció tagjaként – 1845. június 21-én született a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéhez tartozó Porcsalmán.³ Elemi és alsós, kisgimnáziumi tanulmányait – nagyapja állandó figyelmétől kísérve – Szatmárnémetiben végezte, majd 13 éves korában került a nagyhírű sárospataki Református Kollégiumba. Érettségi vizsgát 1862-ben tett, majd hogy tanulmányaihoz biztos anyagi forrása legyen, középneemesi ifjak, fiatalabb diáktársak oktatását is vállalta. Tanult és tanított, miközben a pataki akadémián a filozófia, teológia és jog mellett nevelés- és oktatástant is hallgatott. 1867-ben egy esztendeig nagy hírű egyházszerző és kiváló retorikai képességekkel megáldott, élete vége felé a Tiszántúl kerületi püspökévé emelkedett apja (id. Kiss Áron 1815–1908) mellett segédlelkészként szolgált, majd jogi szigorlatok után Szatmár városában gyakornokoskodott. Még csak 25 esztendő, amikor a neves férfiú, Török Pál püspök ajánlására Trefort kultuszminiszter Nagykőrösre nevezi ki, hogy szervezze meg, önállósítsa az ottani református képzőt a helyi gimnáziumtól. „A neveléstudományok és egyháztörténelem rendes tanára, a váro-

---

megindulása után Erdélyt mint fejedelemséget közvetlenül Bécsből kormányozták, és bár 1848-ban kimondták a Magyarországgal történő egyesítését, ez véglegesen csak 1867-ben történt meg.” Balassa Iván 1989. 15. – Kiss Áron felhívására Arad megyét Topula, Bihar vármegyét Érmihályfalva, Élesd, Szatmár vármegyét Avas-Újváros, a mai Magyarország határszélére eső Bodpalát (helyesen: Bodpalád), Kölcse, (Csenger)Sima, (Tisza)Köröd és Nagysomkút, a ma Észak-Erdélyhez tartozó Szilágy megyét pedig Hadad és Kénes községek gyűjtői mutatták be. Nagyszalontáról Arany László jelentkezett az első számottevő játékleírással. – Lásd: Kiss Áron 1891. XIV–XVI.

³ Kiss Áron életútját, munkásságát különféle szempontból kutatták, elemezték vagy csak ismertették. Pl. Arpássy Gyula 1969.; Mészáros István 1990.; Margócsy József 1990.; Váczi Mária 1990. – A kézirat első változatának leadása óta pedig: Kriston Vízi József 2002a.

si reform iskolák tanítója, a helybeli felekezetenélküli tanítóegylet elnöke, egyházmegyei körlelkész, hites ügyvéd. Megújította a tanári kart, hozzálátott a tanulmányi rend korszerűsítéséhez; gyakorló iskolát hozott létre.”⁴ Nyaranként – mai fogalmainkkal élve: pályázat útján – külföldi tanulmányutakat tett Svájcba, Ausztriába s Németországba, ahol a haladó és személyiségközpontú képezdei nevelés és irányultság gyakorlatát szemlélhette. Szakmai önképzésére mi sem jellemzőbb, minthogy a még ifjú „tanítók tanítója” 1874-ben „filozófiai doktori oklevelet szerzett Kolozsvárt, mint a nagy hírű egyetem bölcsészeti karának »legelső szülőtte«”.⁵ Szakmai előmenetele igen szépen halad: harminc éves korában Budára kerül, ahol az akkor még közös igazgatású, elemi és polgári képzést egyaránt folytató Paedagogium tanára, majd két évtizedes oktatói szolgálat után (1907-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig) a szervezetileg már különvált polgári iskolai tanítóképző igazgatói teendőit vállalta el.

A nagyhírű előd, a kiváló neveléstörténész, pedagógiai és játékgyűjtemény szervező, szerkesztő, valamint a budai református gyülekezet újjászervezője 67 éves korában, 1908 októberében hunyt el Budán.

Életútjának részletes ismertetését s egyfajta elemzését adja a *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény* millenniumi hasonmás kiadásának elő- és utószavában Kelemen Elemér neveléstörténész és Kriston Vízi József játékkutató etnográfus.⁶ Emlékét a budai hegyvidéken utca, s 1995 júniusától a Gálbory-villa falán tisztelgő tábla őrzi. A Kiss Áron s a 19. század második felének további kiemelkedő reformpedagógusait tömörítő „Budai Képző” utódintézménye ma: az ELTE Tanítóképző Kara, ahol közel egy évtizede elmélyült hon- és népismereti, valamint néprajzi képzés folyik a leendő tanárnemzedék számára.⁷ Ugyanott közel két évtizede a Felnőtt Játékosok Köre MELEDA néven rendszeres összejöveteleikkel ápolják és népszerűsítik a hazai s a nemzetközi játék- és ját-

⁴ Laczkóné Pálfi Alojzia 1990.

⁵ Gyulai Ágost 1909.

⁶ Kelemen Elemér 2000. és Kriston Vízi József 2000.

⁷ Karácsonyiné Molnár Erika – Kraiciné Szokoly Mária 1998.; Kriza Ildikó 2001.

száskultúra aktuális eredményeit.⁸ A néhány hónap híján 15 évvel ezelőtt, 1987 májusában Kecskemét székhellyel megalakult Magyar Játék Társaság természetesen vette föl s viseli Kiss Áron nevét; székhelye pár év óta Budapestre került. A nagy létszámú országos egyesület öt évvel ezelőtt díjat alapított, amellyel a közgyűlésekhez kapcsolódva alkalmanként 2–3, arra érdemes kiemelkedő személyiség tevékenységét ismerik el.⁹ A mai magyar–román határhoz közeli szülőfalu: Porcsalma közössége először 1988-ban szervezett emlékünnepeket (emlékülés és táblaavatás a helyi iskolában), majd példamutató fáradozás eredményeként 1995-ben szobrot avattak a püspök és fia, a tanár Kiss Áron tiszteletére; s ekkor adták át első ízben a kultusz méltó ápolói számára a névadók által szimbolizált emlékplaketteket is.¹⁰

2. Kiss Áron a gyermekközpontú játék és játszás filozófiáját, annak pedagógiai irányultságát legnyilvánvalóbban először az 1874-ben napvilágot látott, s igencsak nagy port kavart *A természetes fejlődés* című cikkében fogalmazta meg. Minden különösebb erőfeszítés nélkül megállapíthatjuk, milyen megdöbbentő aktualitása van alább citált téziseinek napjaink – gyakorta görcsösen EU-konformosítani igyekvő – át- meg átszervezett oktatási, nevelési, a mindennapok útvesztőjében kellő értékrendet nemigen találó szereplői, végső soron: mindannyiunk számára! „Oda jutottunk – fogalmaz Kiss Áron csaknem 130 év távolából – , hogy maholnap kénytelenek leszünk szánakozni a »boldog« gyermekkoron. Az iskolák elrabolják szegény apró emberkének vidámságát, zord kezekkel megsemmisítik éltök örömeit s csinálnak a gyermekből ifjút, az ifjúból férfiút. Sietünk élni... A gyermek megszűnt maga játszani, nemcsak csengettyű-szóra játszatják, hanem készen kapja mind, a miből játékközben alkosson valami maradandót, mind mit megkészsítsen s újra szétszedhessen. Óratervek szabályozzák az »iskolát«, mert ezzé lett a gyermekkert (t.i. az óvoda!), dacára, hogy tagadják, hogy benne tanítanak... Anélkül, hogy megfigyelték volna, mivel játszik a magyar gyermek, mit dalol, mivel foglalkozik, egyszer-

⁸ Lukácsy András 1984.; Mitnyan György 2000.

⁹ Szentiványi Tibor 1996.; Györgyi Erzsébet 1999.

¹⁰ Kriston Vízi József 2000. 530–533.

re elkezdtek kínozni azzal, a mi annak a német gyermeknek (Fröbel útmutatásai alapján), mely a spekulatív hajlamokat magával hozza a világra, jó volt, de a magyar éppen ellenkező vérmérékéhez éppen nem volna alkalmazható... Olvasókönyveink tele vannak olyan szavakkal, melyekhez a tanítónak is az akadémiai nagyszótárra szükséges. ...Gyűjtsük össze, éppen úgy, mint a népdalokat Székelyországtól kezdve a másik határig, a magyar gyermek játékeit, gyermekeink dalait s mindazon módokat, melyekkel magukat mulatni szokták, s megnyertük a valóban becses anyagokat. Tegyük még ehhez azt is, hogy a magyar gyermek azzal s azt szeret játszani, amivel s amit az apja vagy anyja dolgozik. Ekkor világos lesz előttünk, hogy mit kell azok helyett a tüzdelések, kimetszések, gyöngyfüzések helyett alkalmaznunk legkisebb kicsinyeinknél... Ha azt kívánjuk, hogy a gyermek a pedagógiához alkalmazkodjék, ez is alkalmazza magát a gyermek természetéhez.”¹¹

Kiss Áron már ezt megelőzően, valószínűleg már nagykőrösi évei elején nagy fontosságot tulajdonít a magyar nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalom addig megjelent valamennyi kötete összegyűjtésének, sok más mellett e témakörben publikál is.¹² Korra neves pedagógiai és szépirodalmi szerzőivel (Péterffy Sándor, Pósa Lajos stb.) közösen olvasó- és ábécéskönyvek mellett mesetárat is összeállít, amelynek különféle változatai 1914-ig számos kiadást értek meg.¹³

Kiss Áron az igen népszerű Néptanítók Lapjának hasábjain, annak 1880-as évfolyamában cikksorozatot szentel a témakörnek *A játékok pedagógiai szempontból* címen. Önálló fejezetben ad helyet a játék és annak története, az ókor és a középkor játéktörténeti emlékei taglalásának, a felvilágosodás és a filantropizmus játékeszményének, valamint az 1850–70-es évek divatos játékelméleteinek, gyakorlati megvalósításainak, sokszor elvetélt és elvadt kísérleteinek. Mivel Kiss Áron korában heves vita lángol föl a testgyakorlás, a torna és a játék emberformáló ereje, haszna s megnyilvánulási formái között, e kérdésben maga is állást foglal e so-

¹¹ Kiss Áron 1874.

¹² Kiss Áron 1877b.

¹³ Müllerné Seres Ágota 1984. 22–24.

rozat befejező részében, majd az ezt is részletesen kiveséző (*A magyar népiszkolai tanítás története* második, 1883-ban napvilágot látott) kötetében. „A testgyakorlásoknak két fő faja van, a játék és a torna. Játék alatt értjük a szabad, önkéntes, – torna alatt a vezényszóval járó, rendszeres testgyakorlatokat. A játék a gyermeki szellem produktuma, s mégpedig oly produkció, melyet a gyermek szabadon s minden kényszer nélkül teljesít... A torna úgy tűnik föl én előttem, mint az abszolút állam előiskolája... A torna tehát magában hitvány pótlék, s a játékot sohasem helyettesítheti, ám nincs oly könnyű játék, mely bizonyos nehézség legyőzésével ne járna!”¹⁴ Kiss Arontól alább több gondolatot is kiragadunk, s bárholnan is vesszük, látni fogjuk, hogy mindegyike egy egységes gondolati láncsor szerves és jellemző részét alkotja. „Menjünk először is a falusi iskolába, mentül távolabb a fővárostól. Vegyünk részt az ifjúság játékaiban, kisérjük el a fiatal legényeket s leányokat a »játszóra«. De ne restelljünk egy vasárnap délután elmenni a korcsmába is.” Ezt követően pedig kisebbfajta gyűjtési útmutatót ad arra, hogy a társas élet hagyományos és változó szokásait hol, hogyan érdemes megismerni, följegyezni, s mi az, ami abból továbbadásra korszerűen érdemes! Nem minden jogos aggódás és figyelmeztetés nélkül való, amit a későbbiekben mond: „Lassan levedlik rólunk ami a magyart magyarrá tette. A specialitások helyét bizonyos nivelláló európai máz foglalja el, s a nemzeti sajtóságok iránti érzék elvész... Vegyük elő most pedagógiai irodalmunk legjobban elhanyagolt ágát, azt, amelyik a játékokról szól. Lássuk, mi van s minek kellene ott lenni... szóval, írjunk a játék-ügy reformjáról, a pedagógia s a nemzeti élet tekintetbe vételével.”¹⁵ A cikksozrat utolsó fejezete *A magyar gyermekjátékok* címet viseli, amelyben a család, a kiseddóvó, az iskola és az iskolaköteles évek utáni kor jellemzőiről szól. *A Magyar gyermekjáték-gyűjtemény* című korpusz létrehozásának itt lelhető fel közvetlenül is látható, első határozott tervei. „Vajha cikkemnek legalább annyi eredménye lenne, hogy ezután kiseddóvó intézet s iskola a játékokat (s meséket) jobban fölkarolná s a játékkönyvek másolása helyett maguk csinálnák a játékokat. Egy készülendő játékkönyv számára azon-

¹⁴ Kiss Áron–Péterffy Sándor–Pósa Lajos–Tihanyi Ágost 1899.

¹⁵ Kiss Áron 1880a. 381–382.

ban össze kellene gyűjteni azokat a játékokat is, melyek dalokkal összekötve nem lévén gyűjteményekbe föl nem vétethettek, de utána kellene járni annak is, hogy mint játszották azokat a játékokat, amelyeket (elődeinknél is) említve találunk.”¹⁶ Mint azt említettük, mindez csaknem változtatás nélkül megjelent 1883-ban, az önálló kötetté formált magyar népiskolai tanítás történeti mű második kötetében, ahol a tanítási módszer történetét dolgozta föl a magyar népiskolák szempontjából.¹⁷

Az 1883. évi II. Országos Képviselői Tanítógyűlésen történekről szóló jegyzőkönyvi kivonat így szól: „(Augusztus 24-én) a délután 4 órakor folytatott közgyűlésnek tárgya a »gyermekjátékok« volt. Dr. Kiss Áron előadó találó képet adott beszédében a »mai gyermekekről«... Tegyük a játékot közügyggyé!, adjunk tanácsot a szülőknek, hogy az egészség többet ér mint a szép ruha vagy a nyelveken szólás... Játékkönyvünk ugyan még nincs, de a falusi élet bizonyosan sok ősi gyermekjátékot őrzött meg, amelyek összegyűjtése nemzeti érdek is. Erre következett a bizottsági javaslat felolvasása, amelyben előbb a játék fogalma van meghatározva, azután annak pedagógiai jelentősége s összehasonlítva a testgyakorlat másik fájával, a tornával. Aztán utasítás van adva, miként kell azt alkalmazni a szülői háznál, a népiskolában s az ifjúságnál. Szó van aztán a játék helyekről és indítvány van téve a játékok gyűjtésére.”¹⁸

Kiss Áron a játékgyűjtemény 1891-es teljes kiadásának előszavában megemlíti, hogy a lelkes játékkialtvány és ott elhangzott felajánlások ügye vagy másfél esztendeig nemigen jutott előrébb; ahhoz Trefort Ágost miniszter 1885. évi rendeletének kellett megszületni, hogy itt-ott már joggal apellálni is lehessen.¹⁹ Mindenesetre tanulságos, hogy az ezzel foglalkozó – persze nem minden sugallás nélkül való – rendelet milyen alaposággal szól tárgyaról: „A gyermeki játék ösztönszerű, s a szülői háznál szabadon, természetes módon nyilvánul. Annak gátat vetni nem szabad. Jó játszó gyermekből lesz a jó dolgos ember! A játék maga a cél, ját-

¹⁶ Kiss Áron 1883a. 450–468.

¹⁷ Kiss Áron 1883b. 581–583.

¹⁸ Vö.: Kiss Áron 2000. Utószó. 526.

¹⁹ Kiss Áron 1891. XI.

szik a gyermek, hogy játszó... Az ifjúságnál a tanító legyen figyelemmel e körülményre, hasson oda, hogy amint a régi görög világban volt, a játék tekintessék közügynek s a játékok sorrendjébe férfias, erő kifejtő s másrészt kellemes mulattató társas játékok kerüljenek... A gyűjtött játékok s játékdalok a gyűjtők által küldeszenek az egyúttal a közgyűlés kebeléből Dr. Kiss Áron előadó elnöklete alatt, a budapesti tagokból alakított központi bizottsághoz (...!? – KVJ), mely azokat pedagógiaileg rendszerezi, használatához utasítást szerkeszteni, s munkájának »Magyar játékkönyv« cím alatt való előállítására iránt a szükséges lépéseket meg fogja tenni.”²⁰

Az, hogy magában a rendelet – kellő szervezés, érintettség és érzékenység híján – a mégoly kedvelt játék/játszás témakörében sem jelentett egy csapásra lendítőerőt, nem csodálkozhatunk. A fővárosi bizottság (ma már neve sincs) tagjai közül egyedül a kezdeményező, Kiss Áron kezdett megmozgatni mindent; kiterjedt szakmai levelezőhálózata, s tanítványai jóvoltából, valamint a Néptanítók Lapjában csaknem hétről hétre (!) közölt beszámolót, adott útmutatót és tanácsot. 1886. december 29-én kelt évzáró írásában nagyfokú csalódottsággal szól arról, hogy addig mindössze 10 tanító küldött be játékanyagot; „labdázás, szerepjáték, ügyességi, körjáték, lánykérő, lánccjáték és társaik...” alkotják azokat. „A gyűjtési idő határát 1887 március hó első napjáig meghosszabbítjuk... A tanítószágon áll tehát a Magyar játékkönyv megalkotása.”²¹

3. Kiss Áron 1887 januárjában *A székelyföldi tanítókhöz* címen fordult az alábbi szöveggel: „A népiskolai és ifjúsági játékok gyűjtése érdekében kibocsátott felhívásunkra Magyarország húszezer tanítója közül körülbelül 25 tanítótársunk küldött be játékokat s némelyek játékgyűjteményeket. A siker tehát nincs arányban sem a tanítói kar nagy számával, sem a tárgy fontosságával. De ami a legszomorítóbb, különösen a székelyföldi tanítók méltatták eddig kevés figyelemre felhívásunkat, pedig tőlük vártunk legtöbbet, mert épen a magyarság lakta vidékeket s különösen a Székelyföldet hittük az ősz magyar játékok klasszikus földjének. Most tehát

²⁰ A V.K.M. 1885. évi május hó 12-én 48 580. sz. alatt kiadott rendelete.

²¹ Kiss Áron 1886b. 825–826.

egyenesen a székelyföldi tanítókhöz fordulunk s őket kérjük fel, hogy az előttük ismeretes játékokat, a dalos játékokat, a ki teheti hangjegyezve, szíveskedjenek alulírotthoz beküldeni. Budapest, 1887. január 25.”²²

E cikk teljes beemelését azért tartjuk fontosnak, mert korábbi, majd az 1887-es esztendő folyamán közzétett cikkei közül egyiken sem szerepel a székelyföldin kívül más célzott megszólítás. Ehhez tartozik még az is, hogy más helyütt többször az erdélyi régió – általa ismert vagy csak feltételezett – „gazdag és mesés játék, monda és mesevilág”-jára céloz. Porzsol Lajos ugyan azt írja *Magyar labdajátékok könyve* (1885) című munkájában, hogy „jelen napjainkban a magyar labdajátékokat leghelyesebben játszsza a Heves-, Bihar-, Somogy-, Tolna- és Vas megye lakói, valamint Torda, Aranyos és Háromszék megyékben”²³, de ez még nem lehet érv arra, hogy a gyermekfolklór, s ezen belül és emellett a játék/játszás minden megnyilvánulása Erdély-, Székelyföld- meg Partium-szerte minden tekintetben oly gazdag lenne, pontosabban lett volna. (Szendrey Ákos, József Dezső, Kresz Mária, Gazda Klára, Faragó József s Fábíán Imre gyűjtései, valamint feldolgozásai viszont e téma Kiss Áronékat követő kutatása szempontjából igen kiemelkedőek, ám előadásunknak nem témái!)

Az Erdéllyel kapcsolatos, illetve Erdélyben folyó néprajzi kutatások első szakaszában – miként az történt más tájak, jellegzetes népcsoportok, dialektusok esetében is – főként a folklór, a népköltészet, népnyelv s a különféle szokások igen vegyes („elegyes”) gyűjteményeit produkálták. De egyúttal az is érdekes, hogy „A reformkorban bontakozó »székely kutatás« figyelmét az eredet, a szittyá múlt és Etele, a régi székely jogok kérdésköre kötötte le (Szabó József 1827 és Horváth István 1834), ...a székely népelet, gazdasági viszonyok és szokások leírására csak az 1840-es években történetek meg az első lépések... Erdélyben a modern szemléletű magyar táj- és népkutatás két-három évtizedes késéssel indult meg” – írja Paládi-Kovács Attila.²⁴

²² Kiss Áron 1887. 71.

²³ Porzsol Lajos 1885. 8. – Ezért Kiss Áron azokat ki is hagyja gyűjteményéből. Vö: Kiss Áron 1891. XII.

²⁴ Paládi-Kovács Attila 1985. 19.

Etédi Gedő János (1802–?) a Regelő Pesti Divatlap 1843-as évfolyamának második féléves kötetében *Székely szokások* címen nyári és téli játékok szerint csoportosítva adja közre „az ifjúság időtöltéseit tánccal és játékokkal”. Számos (külön-külön közölt) leány és fiús fonójáték, báli táncalkalom, mozgásos és eszközös játék (labdanemek és hintázások) szerepelnek csaknem kizárólag Udvarhelyszékből – de általában vett székelyföldi ismertségüket többszörösen is hangsúlyozva.²⁵

Tudjuk, a Kriza János mint szerkesztő nevével jelzett, immár legendás *Vadrózsák* című gyűjtemény első kötete (bár csak 1863-ban jelenhetett meg), pontosabban annak anyaga már 1844 táján együtt állt – erről Gyulai Pál egy levele, valamint Kriza Előszavának utalása a bizonyíték.²⁶ Egy ív terjedelmet sem kitevő *Gyermekjátékok és versikék* cím alá sorolt anyaga udvarhelyszékiként látott napvilágot. A Fejér-Nyikó mellékéről 20 mondóka, párcserelő, mozgásos, énekes-táncos játék szerepel, s ezek mindegyike helyet kapott Kiss Áronnál – ellentétben Etédi Gedőével.²⁷

Kiss Áron így ír a válogatás szempontjairól: „Az összekerült anyag világosítása és a mutatkozó hézagok pótlása végett összegyűjtöttem a nyomtatásban megjelent játékokat is. Felhasználtam... az Arany László és Gyulai Pál »Magyar népköltési gyűjteményét«, Erdélyi János, Kriza, Papp Gyula, Kálmány Lajos népköltési gyűjteményeit...”²⁸ Így már érthető, hogy a filológusnak is kiváló Kiss Áron gyűjteményében egyenrangú helyet kapott a Magyar Népköltési Gyűjtemény új folyamának első köteteként napvilágot látott *Elegyes gyűjtések Magyarország s Erdély különböző részeiből* címűből az ott közölt 46 dajkarim, gyermekdal és játék. Ezek közül Arany Lászlónak köszönhetően a peremvidéki Nagyszalontáról 5, míg Kolozsvárról Gyulai Pál révén 6 darab gyermek-folklór szöveg szerepel.²⁹

²⁵ Paládi-Kovács Attila 1985. 331–332. Uo. 351–355.

²⁶ Kriza Ildikó 1987. IV.

²⁷ Kriza János 1863. 125–136. Vö még: Tátrai Zsuzsanna 1982.; Kriza János 1911. 158–159., 290–295.

²⁸ Kiss Áron 1891. XI.

²⁹ Arany László–Gyulai Pál 1872. 341–358.; Arany László Nagyszalontáról (36–40. sz.), Gyulai Pál Kolozsvárról (41–46.) ismertet délkelet-magyarországi játékokat.

Benedek Elek és Sebesi Jób összeállításában, az általuk gyűjtött anyag mellett a Kriza és Orbán Balázs gazdag népköltési gyűjtésének bevonásával 1882-ben jelent meg a *Székelyföldi gyűjtés*. A korokban nagy hírnévre szert tett folkloristák mellett *Gyermek- és játékdalok* anyagát kizárólag Benedek Elek és Sebesi jegyezte, összesen harminchármat, míg egy csokorra való falucsúfolót szintén gyermekektől gyűjtött, s ezért szerepelnek azok e csoportban.³⁰ Kiss Áron a gyűjtő-közlő neve nélkül, csupán az MNGY III.-ként hivatkozik gyűjteményének megfelelő játékcsoportjára, illetve variánsaik esetében e munkára.

Miként azt a bevezetőben említettük, Kiss Áron e korábban publikált munkákból merített akkor is, amikor egy-egy – általa eléggé elnagyoltan – nagy játékcsoport bemutatása során számos, igen érdekes variánst választott a történeti Erdély területéről, annak 10 vármegyéjéből. Érdeemes azonban azt is megjegyezni, hogy anyagában mégis szerepel olyan település (Kolozsvár, Sepsiszentgyörgy) és közigazgatási egység (Kisküküllő), amelyre egyébként igen alapos bevezetőjében nem tesz említést, máskor pedig (pl. Szatmár, Háromszék összefoglaló név alatt) nem tudni, mely okból „általánosan ismert” megjegyzés kíséri egy-egy játékot, itt inkább variánst. Lehet, ez már valóban a miénk, azaz az utókor csekély, a történeti távolság miatt fogyatékos ismeretünkéből fakadó bizonytalansága, esetleg bizalmatlansága?

Mindenesetre ezek azok az évtizedek, amikor a vasút 1888-ban már Székelyudvarhelyig is eljut (előtte Arad, Nagyvárad–Bánffyuhnyad, Marosvásárhely, Kolozsvár, Brassó, Torda bekapcsolódott a vérkeringésbe); s a „klasszikus” Székelyföldön csak az 1800-as évek utolsó esztendeiben kerül kiépítésre.³¹ Ilyen szempontból nem volt indok nélküli Kiss Áron 1887-es fölhívása a székelyföldi tanítókhöz. Ám egyúttal ez az az időszak, amikor az irodalmi népiesség második-harmadik hulláma éppen az erdélyi, partiumi s nem sokkal később a székelyföldi témákkal termékenyül s egyúttal ködösödik is gyakran; a tárgy kultúra népies vonulata pedig az 1870-es években Kalotaszeg, Kolozsvár, majd a Mezőség felől kap egyre erőteljesebb „nemzeti” jelleget. Játék vo-

³⁰ Kriza János – Orbán Balázs – Benedek Elek – Sebesi Jób 1882. 253–263.

³¹ Szász Zoltán 1986. 1508–09. sz. térkép.

natkozásban ennek a Gyarmathy Zsigmond által 1877/79 táján létrehozott Bánffyhungyadi Gyermekjátékszer-készítő műhelye, tevékenységének kisugárzása s késői hatása is adhatott késztetést a korabeli értelmiség jeleire, s nem meglepő, ha ez így lenne Kiss Áron kapcsán is.³²

Mindenesetre, ha számos anyagi és szellemi kaland után is, de 1891 Szent György-napján az utolsó javítást is elvégezhetette Kiss Áron a *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény* ívein. Anyagából ugyan – előre elhatározva, tehát tudatosan – kihagyta „az idegen ajkú honfitársak (németek, rutének, tótok) közt gyűjtött játékokat”.³³ Rá egy esztendőre viszont a Néprajzi Társaság folyóiratában, az Ethnographiában – Valent Aranka borgóprundi tanítónő feljegyzései alapján – Kiss Áron erdélyi német gyermekjátékokat közölt.³⁴ Talán nem kell sok időnek eltelnie ahhoz, hogy neves elődünk e mai napig ismeretlen helyen lappangó anyaga szintén előkerüljön!? Ám lássuk be, a 19. század húszas éveitől az 1880-as évek közepéig terjedő időszakból származó erdélyi és partiumi játéktanyag egy része a ma olvasója, pedagógusa s kutatója számára is bőven nyújt újra felfedezni valót!

Irodalom

ARANY László – GYULAI PÁL (szerk.)

1872 Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből. *Magyar Népköltési Gyűjtemény*. Új folyam I. Pest.

ÁRPÁSSY Gyula

1969 Kiss Áron (1845–1908). In: *A Budapesti Tanítóképző Intézet száz éve*. Budapest, 176–210.

BALASSA Iván

1989 *A határainkon túli magyarok néprajza*. Budapest.

BELICZA József

1889 *Törvények és rendeletek gyűjteménye*. Budapest.

ETÉDI GEDŐ János

1985 Székely szokások. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. Budapest, 344–361.

³² Sebestyén Kálmán 1998. 100–103.; Tészabó Júlia 1999a. 351. és Uő. 1999b.

³³ Kiss Áron 1891. XII.

³⁴ Kiss Áron 1892 38–39.; Wliscoczki Henrik 1892. 24–28.

FEHÉR Erzsébet

1995 Praeceptorok és tanítók. In: *Tanulmányok a tanítóképzés történetéből*. Budapest.

GYÖRGYI Erzsébet

1990 Kiss Áron halálának évfordulójára. In: KRISTON VÍZI József (szerk.): *Kiss Áron emlékezete*. Kecskemét–Budapest, 14–16.

1999 Áron Kiss Ungarische Gesellschaft für Spiele- und Spielfzeugorschung. *Acta Ethnographica Hungarica* 44 (1–2.), 261–264.

GYULAI Ágost

1909 Kiss Áron emlékezete. *Magyar Paedagogia* 3–4. sz. Klny. Budapest.

KARÁCSONYNÉ MOLNÁR Erika – KRAICINÉ SZOKOLY Mária (szerk.)

1998 Hon- és népismeret, néphagyomány az oktató és nevelőmunkában. *Tanítóképző Főiskolai Füzetek* 5. Budapest.

KELEMEN Elemér

1994 Kiss Áron. In: *Ezer éves a magyar iskola. Lapok a nevelés történetéből*. 121–126. Budapest.

1997 Kiss Áron. In: *Új Pedagógiai Lexikon*. II. 241. Budapest.

2000 Bevezetés. In: KISS Áron: *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*. 1891.(Hasonmás) V–VII. Budapest.

KISS Áron

1874 A természetes fejlődés. *Egyházi Szemle* 4. (11) 320–323.

1877 A népiskolai tankönyvek s az ifjúsági iratok irodalom-története érdekében. *Néptanítók Lapja*, 101–105.

1880a A játék pedagógiai szempontból. 1. *Néptanítók Lapja*, 381–383.

1880b A játék történetéről. 1. *Néptanítók Lapja*, 413–415.

1880c A játékok történetéről. 2. *Néptanítók Lapja*, 447–450.

1880d Testgyakorlás. Játék és torna. *Néptanítók Lapja*, 512–516.

1880e A magyar gyermekjátékok. *Néptanítók Lapja*, 570–576.

1883a *A magyar népiskolai tanítás története*. 2. füzet. Budapest.

1883b A II. Országos Képviselési Tanítógyűlésről. *Néptanítók Lapja*, 581–583.

1886a A népiskolai és ifjúsági játékok gyűjtése. *Néptanítók Lapja*, 825–826.

1886b Játék. In: VERÉDY Károly (szerk.): *Paedagogiai Encyklopaedia*. Budapest, 481–484.

1887a A székelyföldi tanítókhöz. *Néptanítók Lapja* 71.

1887b Mit gyűjtsünk? *Néptanítók Lapja* 79.

- 1887c A játékgyűjtés geographiája. *Néptanítók Lapja*, 103.
- 1887d A játékgyűjtés és a kritika. *Néptanítók Lapja*, 119.
- 1891 *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*. Budapest. Hasonmásai: 1984. és 2000. Budapest.
- 1892 Erdélyi német gyermekjátékok. *Ethnographia* III. 38–39.
- KISS Áron – PÉTERFFY Sándor – PÓSA Lajos – TIHANYI Ágost
1899 *Mesés-könyv*. Budapest.
- KRESZ Mária
1948 *A magyar gyermekjáték-kutatás*. A Magyar Népkutatás Kézikönyve. Budapest.
- KRISTON VÍZI József
1990 Tematikus kutatások Kiss Áron játékgyűjteménye alapján. In: KRISTON VÍZI József (szerk.): *Kiss Áron emlékezete. Vesszőparipáink*. I. Kecskemét–Budapest. 21–27.
- 1996 Méta, csürök, karika. Emléksorok a magyar népi sportjátékok kutatóiról. In: SIKLÓDI Csilla (szerk.): *Tradicionális sportok, népi játékok*. Budapest, 53–60.
- 1996 Forráskutatás népi játékaink oktatásához. In: *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében*. Kecskemét, 119–132.
- 2000 Utószó. In: *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*. Hasonmás. Budapest, 519–533.
- 2002a *Kiss Áron. Tudós tanárok – Tanár tudósok*. Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum sorozata. Budapest.
- 2002b A magyarországi játékkultúra állami támogatása a 19. század második felében. In: *Homo Ludens. Győri Tanulmányok*. Győr, 67–74.
- KRIZA Ildikó
1987 Előszó az 1987. évi kiadáshoz. In: *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Kolozsvár 1863. Az Akadémiai Kiadó Reprint sorozata. I–XIV. Budapest.
- 2001 A néprajztanítás gondjairól. *Iskolakultúra* XI. 6–7. sz. 45–53.
- KRIZA János
1863 *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Kolozsvár.
- 1911 *Vadrózsák*. I–II. Budapest.
- KRIZA János – ORBÁN Balázs – BENEDEK Elek – SEBESI Jób
1882 Székelyföldi gyűjtés. *Magyar Népköltési Gyűjtemény*. III.
- LACZKÓNÉ Pálfi Alojzia
1990 A „Kiss-testvérek”. In: KRISTON VÍZI József (szerk.): *Vesszőparipáink*. I. Kecskemét–Budapest, 17–20.

LÁZÁR Katalin

1996 *Magyar népi játékok*. Budapest.

LUKÁCSY András

1984 *Elmés játékok, játékos elmék*. Budapest.

MARGÓCSY József

1990 Kiss Áronék családja és Szabolcs-Szatmár. In: KRISTON VÍZI József (szerk.): *Vesszőparipáink*. I. Kecskemét–Budapest, 9–13.

MÉSZÁROS István

1990 Kiss Áron, egy hajdani nagy magyar pedagógus. In: KRISTON VÍZI József (szerk.): *Vesszőparipáink*. I. Kecskemét–Budapest, 5–8.

MITNYAN GYÖRGY

2000 Beköszöntő. In: KISS Áron: *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*. Hasonmás. III–IV. Holnap Kiadó, Budapest.

MÜLLERNÉ SERES Ágota

1984 Kis Áron tankönyvíró munkássága. In: BALOGH László (szerk.): *Neveléstörténeti Füzetek* I. Budapest, 11–25.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1985 Táj- és népismeret a reformkorban. In: *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. Budapest, 5–26.

SEBESTYÉN Kálmán

2001 Gyarmathy Zsigmond és a kalotaszegi fafaragó háziipar. In: *Néprajzi Értesítő* LXXX. 97–116.

SZÁSZ Zoltán

1986 *Erdély története*. III. Budapest.

SZENTIVÁNYI Tibor

1996 Kiss Áron Magyar Játék Társaság. In: KRISTON VÍZI József (szerk.): *Vesszőparipáink*. III. Kecskemét–Budapest, 181–193.

SZTRINKÓ István

1985 Kiss Áron: Magyarországi gyermekjáték-gyűjtemény. *Forrás* 10. sz. 91.

TÁTRAI Zsuzsanna

1982 A szokásköltészet Kriza János gyűjteményében. In: KRIZA Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszméaramlatok*. Budapest, 91–116.

TÉSZABÓ Júlia

1999a Játékgár a századfordulón. *A Békés megyei Múzeumok Közleményei* 20. Békéscsaba, 347–363.

1999b *Gyermekjáték készítő kézműves iskolák a századfordulón*. Kézirat, 24.

UJVÁRY Zoltán

1995 A gyermekjáték-kutatásról. In: T. BEREZKY Ibolya (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar falun*. I. Szolnok, 7–14.

VÁCZI Mária

1990 Ajánló bibliográfia Kiss Áron önálló és gyűjteményes munkáiról, valamint a róla szóló irodalomról. In: KRISTON VÍZI József (szerk.): *Vesszőparipáink*. I. Kecskemét–Budapest, 30–35.

